

MİLADA DÖNÜŞ: ULUS-DEVLETEN DEVLET-ULUSA TÜRK VE KÜRT MESELESİNİN ÜÇ İKİLEMİ

Murat Somer (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2015), 455 sf.

ISBN : 9786055250430

Fuat Dündar*

Koç Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi Murat Somer, uzun yıllardır düşünce, tartışa ve yazageldiği Kürt sorunu eksenli üretimlerine son noktasını *Milada Dönüş: Ulus-Devletten Devlet-Ulusa Türk ve Kürt Meselesinin Üç İkilemi* eseri ile koyuyor. Somer, bu kitabıyla “Kürt meselesiyle vicdani ve entelektüel olarak ilgilenen herkese ve politik yapıcılara” hitap etmeyi hedefliyor (s. 46). Somer, Kürt sorununu doğuran şartları incelerken, aynı zamanda diğer senaryoların neden gerçekleşmediğini ortaya çıkarmak amacını taşıyor. Aslında bununla yazar samimi bir şekilde, tarihsel gerçekliği tespit etmekten daha çok-ki siyaset bilimci olarak temel amacının çözüme katkıda bulunmak olduğunu belirtiyor-olanlardan daha çok olmayanları hesaba katmak gayesini taşıyor. Böylelikle yazar “gerçekler”

üzerinde dahi mutabakatın zor sağlandığı bir meselede “gerçek”-leşmeyen senaryoları da hesaba katmak gibi zor bir yolu seçiyor.

Yazara göre Kürt sorunu “Türkiye’nin modernleşme sürecinin... Kürtlere dair siyasî ve idari sorunların... Kürtlerin kendi kimlik ve tercihleriyle katıldıkları siyasal ve toplumsal araçlarla yönetilememesi sonucu ortaya çıktı”(s. 21). Somer tahlilinde sorunun üç temel sacayağı olduğunu belirtiyor: 1- Dış güvensizlik ikilemi (DĞİ) 2- Elit işbirliği ikilemi (iktidar kavgası) (Eİİ) 3- Ortak kimlik ikilemi (OKİ).

Ancak kitap bu üç ikilem yerine, dönemsel analizi (1919 ve 1991 dönemleri) tercih etmektedir. Çalışmanın ilk yarısı 1919-26 yıllarına, meselenin “milad”ına ayrılırken, son yarısı 1991 sonrası döneme yani “milada dönüş” yıllarına

* Yrd. Doç. Dr., Siyaset Bilimi Bölümü, TOBB-ETÜ Üniversitesi

bırakılmıştır. Yazar, kavramlara farklı anlamlar yüklenebileceğini ve bunun da çözümü kolaylaştırabileceğini düşündüğünden önceliği temel kavramların açıklanmasına ayırmıştır. Ardından 3. bölümde, Kürt meselesinin doğuş dönemini (1919-1926) 3 ikilem açısından analiz ederek mevcut “standart anlatı”ya alternatif bir anlatı inşa etmeye girişiyor. Ancak 1926-1965 dönemine değinmeden, 1966-1984 dönemine de çok kısa yer verdikten sonra, yine kısaca PKK’nin başarı -doğuş değil- nedenlerini maddeliyor. 5. bölümde, 3 ikilemin 1991 sonrası değişen Türkiye ve dünya koşullarında büründüğü görünümüleri analiz ediyor. Yok sayılan meselenin, nasıl “ana akım söyleme yerleştiğini” ve bu sayede Kürtlerin tanınması ve “saygı duyulan bir kategori” haline gelmesi mümkünken, meselenin “olumsuz” ve “etnik kutuplaştırıcı” bir hale dönüşmesinin nedenlerini sorguluyor. AKP dönemini ele aldığı 6. bölümde ise 2000’lerdeki gelişmelerle birlikte “milada dönüş” yaşandığını belirterek, bu dönemin birçok açıdan Kemalist dönemle taşıdığı benzerlikleri inceliyor. 2005, 2009 ve 2013 açılımlarının başarısız olmasını; 1920’lerdeki Laik-İslami ayrışmasının yeniden yaşanmasına ve hatta İslamcılarının dahi kendi aralarında ayrışmasına ve AKP tabanını oluşturan aydınların çözüme hazırlıksız olmasına bağlıyor. 7. bölümde ise yazar, cesur bir girişimde bulunarak kendi çözüm önerilerini masaya yatırıyor. Düşünsel zaafının aşılmasının çözüm için zorunluluk olduğunu belirten yazar, millet/egemenlik/etnisite kavramlarına-ki bazen yazar bunları değerler olarak anıyor- yeni bir dil ve içerik kazandırmanın gerekliliğini

vurgulayarak, bu bağlamda yaptığı önerileriyle “sosyal bilim... teorilerinin gelişmesine de katkıda bulunmayı” hedefliyor (s.48).

Yazar kitabının başlığına taşıdığı, biri dış ikisi iç boyuttan oluşan, üçlü ikilemin çözümlenmesinin, “uyumlu ve çoğulcu bir kimlik modelinin uygulanabilmesi için” elzem görüyor (s.147). Birlikte senkronik çözülmesi gereken bu üç ikilemin “etnik veya kültürel tercihlerden çok güç ve denge siyasetinden”, yani Kürt meselesiyle indirekt dinamiklerden (demografik, coğrafi ve siyasal) beslendiğini dile getiriyor (s.40).

Yazarın bahsettiği ikilemleri kısaca inceleyecek olursak:

1- DIŞ GÜVENLİK İKİLEMİ (DĞİ)

Yazar, devletin sadece Kürtlerin ayrılmasından (bölünme/Sevr Sendromu) değil, aynı zamanda diğer komşu ülke Kürtleriyle birleşme isteği/ihtimalinden de korktuğunu belirtiyor. Diğer yandan yazar, Kürtler ayrılığı istemese de ve Pan-Kürdist hareketler olmasa da “sadece bu imkanın varlığı”nın bile çoğunluk (Türkler, Araplar ve Acemler) arasında güvensizlik oluşturmaya yettiğini ve bu yüzden Kürtlerin “her türlü milliyetçiliğini ve talebini güç kullanarak engelleme refleksi”nin geliştiğini ekliyor (s.39). Bu ikilemin doğuşunu ise yazar, “Lozan Anlaşması ve sonrasındaki gelişmeler sonucu “Kürt nüfusunun Irak, Türkiye ve Suriye arasında bölünmesine” götürüyor. Misak-i Milli’ye dâhil Musul vilayetinin İngiliz mandası Irak’a bırakılmasının dönüm nokta-

sı olduğunu ve bu yüzden “birçok” Kürdün, Türklerin Misak için yeterli çaba sarf etmediğine, hatta Kürtleri bölerek zayıflatmak istediğine inandığını, devlet için ise “Kürtlerin irredantist-ayrılıkçı hareket başlatabilecek potansiyel bir tehdit haline geldi”ğini vurguluyor (s.145). Kürt meselesinde DĞİ’nin 1990’larda yeniden canlandığını, Irak’ın kuzeyinde uçuşa yasak bölge oluşturulmasının, Irak Kürt partilerinin (KDP ve YNK) ABD müttefiklerine dönüşmesinin ve PKK’nın buraya yerleşmesinin Türk politikacılarında güvenlik kaygısını yeniden körüklediğini belirtiyor (s.244).

Diğer yandan, yazar 1990’larda yaşanan Kürt meselesine yönelik “devrim niteliğindeki” söylemsel değişim ile Kürt meselesinin tabu olmaktan çıktığını tespit ediyor. Yazar, Irak gibi dış olayların tetikleyici niteliğine rağmen meselenin tabu olmaktan çıkmasını, “iç dinamiklerin bir eseri” (s.201) olarak değerlendirerek bu dönüşümü “kültürel determinist” tez yerine “demokratikleşme tezi” ile açıklıyor. Buna göre 1- elit değerlerinin demokratikleşmeye meyli, 2-demokratik toplum gruplarının aşağıdan yukarıya değişimi dayatması, 3- elit içi çekişme (1987-90 yıllarını kapsayan Özal eksenli bir anlatım) ve ılımlılar arasındaki işbirliğinin dağılması (1991-92 yıllarında Kürtlerin SHP’den ayrışması) bu açıklamanın temel dinamikleri oluşturuyor. Ancak yazar tüm bunlara rağmen DĞİ’nin aşılmasını kurumsal reformların yapılamamasına, siyasal aktörlerin hatasına ve sürecin otoriter güçlerce sabote edilmesine bağlıyor.

Somer, kitabında Türkiye’nin 2008’de Irak Kürtleriyle ilişki geliştirmeye başladığını ve bunun daha çok ekonomik çıkarlar ve bölgenin enerji kaynakları ile Irak Kürtleri’nin Şii Bağdat hükümetine karşı bir denge olarak görülmesi ve genel konjonktür itibarıyla- komşu ülkeler dahi çoğu devletin Kürtlerin bağımsızlığına karşı olması- DĞİ’nin azalması gibi faktörlerle ilişkili olduğunu belirtiyor. Ancak yazar bunların da kalıcı bir sonuç vermediğini, zira “içeride uyumlu ilişki kurulamadığı sürece dışardaki Kürtlerle uyumlu ilişkinin de sürekli ve sağlam olamayacağı” iddiasını taşıyor (s.261). Yazara göre diğer sebepler ise Laik-İslami elitler arasındaki rekabetin Kürt Sorunu’ndan daha öncelikli olması (s.271) ve “Kürt sorununu çözmek için programlı yaklaşma”nın gerekliliği ve bu noktada AKP iktidarının eksiklikleridir (s.274).

DĞİ’nin aşılması için yazar, ne bugüne kadar uygulanan “engelleme” politikasını, ne de Kürtlerin “birleşme” sini öneriyor. Somer, bir üçüncü yol olarak “esnek entegrasyon/ortaklık” kurulmasını ve bu minvalde bölgesel sosyo-ekonomik politikaların uygulanmasını, entegrasyon ve diplomasi ile komşu ülkeler ve Kürtleriyle karşılıklı bağımlılığa ve güvene dayalı ilişkilerin kurulmasını öneriyor.

2- ELİT İŞBİRLİĞİ İKİLEMİ (Eİİ):

Yazar Kürt meselesinin çözümünün ikinci önemli ayağını Türkiye iç siyaseti, iktidar mücadelesi ve kendi ifadesiyle siyasal/yönetici elit/aktörler arasındaki mücadeleye bağlıyor.

Yazar, bunlar arasında bir konsensus olmadığı sürece bir çözümün olmayacağını ima ediyor. Somer, temel ayrımın laik-İslami ayrımı olduğunu, fakat bunların da kendi aralarında “modernleşmenin anlamı ve araçları konusunda (s.147)” ayrışarak İslami muhafazakârlar, İslami modernleşmeci, ılımlı/evrimci elitler ve radikal/devrimci elitler olarak dört gruba ayrıldığını vurguluyor.

Somer, 1919-1926 döneminde Kemalistlerin iktidarlarını pekiştirme sürecini ve bunun Kürt meselesiyle ilişkisini inceliyor. “Kemalist radikaller”in hızlı ve laik bir modernleşme ile yeni devleti bir an önce kurma ve sağlamlaştırma hedefleri yüzünden, önce İslami elitleri, ardından ise laik ılımlıları tasfiye ettiğini vurguluyor. Buna göre, İkinci Meclis’e geçişte muhafazakâr-Müslüman elitler dışlanmış ve 1920 ve 1930’lardaki devrimler sonucu İslamcılar karar mekanizmalarından temizlenmiştir. Yazar, radikallerin hesap veremez bir hareket serbestliği kazanmalarından dolayı sorunun çözülmediğini düşünüyor (s.147).

Somer’e göre 1919’larda olduğu gibi 1991 sonrası dönemde de bu ikilem devam etmektedir. Siyasi aktörler bölünmüş ve hatta ortak çalışma yapamaz hale gelmişlerdir. Laikliğe, modernleşmeye ve İslam’a dair ortak bir bakış sağlanmadığından Laik-İslami ayrışması devam etmektedir. Kemalistler, İslamcıların Kürt sorununu kullanarak laik seçkinleri bertaraf etmesinden, rejimi İslamileştirmesinden ve Türk kimliği yerine İslami bir kimlik dayatmasından çekinmektedir. İslamcılar ise İkinci Meclis’te

olduğu gibi laikler tarafından -tekrar- dışlamaktan korkmaktadırlar. Üstelik 1919 döneminde olduğu gibi, Laik-İslami kesimlerin kendi içlerinde bölünmeleri de (son dönemde AKP-Gülen cemaat çatışması gibi) çözüm yönünde engel oluşturmaktadır. Oysa uyumlu ve çoğulcu kimlik modeli için kurucu elitler arasında belli bir fikir birliği, güven ve anlaşma olma”lıydı (s.147). Yazar elit işbirliğini daha geniş bir çerçevede ele alarak, sol elitlerin yanı sıra Kürt elitlerle de yaşanan konsensus sorununa değiniyor. Bu bağlamda, ılımlı Kürt elit bulmanın zorluğundan bahseden yazar, PKK dışındakilerin şiddete bulaşmalar dahi bağımsızlık talepleriyle aslında radikal olduklarını ve “kabul edilmesi daha zor siyasî ve kimliksel talepler” taşıdıklarını belirtiyor (s.43).

Yazar bu ikilemin aşılması için, dengeli, şeffaf bir siyasî sistemin gerekliliğini vurgularken; elitler arasında dolaylı sorunlar için gerekli asgarî güven ve demokratik uzlaşmanın sağlanmasını ve en önemlisi de ılımlı aktörlerin eylemde bir araya gelmelerini gerekli görüyor. Ayrıca yeni aktör/elitlerin bir arada çalışmasının önemine dikkat çekerken, mevcut partilerin, özellikle AKP ve CHP tabanlarının daha aktif rol almasının ve empati kurmalarının gerekliliğini de ekliyor.

3-ORTAK KİMLİK İKİLEMİ (OKİ):

Kürt sorununun atom çekirdeğini oluşturan kimlik meselesini ele alan yazar, 1919’dan beri gündeme gelen, Osmanlılık, Anadoluçluk, Türk-Kürt

kardeşliği, İslam kardeşliği (ümme), Türklük, Kürtlük gibi seçenekleri tartışmaya açıyor. Somer, OKİ'yi Türkler'de bölünme ve kimlik endişesi yaratmayan, Kürtlerin hak-hukuk-kimlik talebini karşılayan ve aynı adı ve içeriği dayatmayan bir ortak kimlik tanımı sorunu olarak tanımlıyor.

Yazar, Kemalistlerin başından beri, -Türkçü standart söylemin iddiasına göre-bir Türk devleti kurmak ve-Kürtçü standart söylemin iddiasına göre- Kürtlerin bölünmesine ve asimilasyonuna dair planı olmadığını, aksine, 1926'ya varan sürecin iç ve dış koşullarla şekillendiğini iddia etmektedir. Somer, Kemalistlerin temel amacının "Türkiye halkının benimseyebileceği" ve "milli devletin temeli yapabileceği ortak bir kimlik inşa etmek" olduğunu ileri sürmektedir (s. 145). Bunun için de ilk olarak nüfusu ve kültürüyle önemli olan Kürtleri projeye dâhil etmek ve ikinci olarak geri kalan nüfusa (bir kısmı anadili Türkçe olmayan) "millet bilinci" kazandırmak yönünde bir anlayış benimseniyor (s.145). Ancak, yazara göre "diğer ikilemler çözülemediği"nden, eski rejimle bağları koparmak ve muhalifleri dışlamak öncelikli hedef olduğundan, resmi ideolojiye dahil olabilecek yatınlıkta ve şartların zorlamasıyla Türk milliyetçiliği siyaseti ön plana çıktı. Kemalistler için halihazırda "mevcut bir etnik kategoriye ve kan ve soybağı"na vurgu yapmak "daha kolay ve cazip" idi (s.146).

1991 sonrası dönemde dahi, ortak bir kimlik yaratılmadığını vurgulayan yazar, bunun temel nedeninin Türkiyelilik ile İslami kimlikler gibi

önerilerin Türklerde kuşku ve endişeye yol açmasının olduğunu belirtir. Somer'e göre Türkler, Kürtlerin tanınmasından değil, Türk kimliğinin zayıflamasından, Kürt sorununun Türk kimliğiyle ilişkilendirilmesi gibi yaklaşım yanlışlıklarından endişe ediyor. Özellikle AKP dönemi ile İslami kimliğin bir proje olarak dayatılması ile devlet kurumlarından Türklüğün atılmasından kaygı duyuyorlar. Yazar bu endişelerin aslında daha çok, tartışma yöntemlerinden kaynaklandığını düşünüyor: kimlikler arasında hiyerarşik ve kazan-kaybet ilişkisinin kurulması; Türkiyelilik kimliğinin kapsayıcılığı yerine Türk kimliğinin dar/dışlayıcı, etnik ve değişmez olduğuna vurgu yapılması; Kürt kimliği yerine, ortak kimlik ve Türk kimliğine odaklanılması yani bir anlamda Kürt kimliği tartışmalarının Türk kimliği tartışmalarına dönüşmesi...

Yazar çözüm olarak başta, "Anayasal ortak kimlik" tanımının yapılmasının gerekliliğini belirterek Anayasa'nın 66. Maddesinin şu şekilde değişmesini öneriyor: "Türkiye'de din, mezhep, etnisite ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk veya Türkiye vatandaşı denir" (s.347). Ortak kimlik ikilemine özellikle "düşünsel zaaf" bölümünde geniş yer verirken, İslamî ve Türkiyelilik gibi kimliklerin başarısız olması karşısında, Türk kimliğinin aslında pekâlâ ortak kimlik olabileceğini; "yeni kimlik inşası projeleri" yerine "mevcut kimliklerin içeriklerinin yeniden tanımlanması"nın gerekliliğini savunuyor (s.353).

Türkiyelilik formülasyonunun, belirli bir tarihsel derinlikten yoksun

olmasının yanı sıra, iç ve dış politik gelişmelere bağlı olarak dışlayıcı olabileceğini-mesela dış Türkler nezdinde-düşünen yazar, Türk kimliğinin tek ve etnik kimlik olduğu ve milli kimlik olmayacağı yönündeki ifadeleri sorunlu buluyor (s. 299). Türk kimliğinin çoklu anlamına yönelik uzlaşma olmadığına, hatta aksine “Türklüğün etnik mi milli mi” (s.298) olduğu tartışmasına dikkat çeken yazara göre, Türk terimi sanıldığından daha kapsayıcıdır. Somer, Türk kimliğinin “soya dayalı etnik kimlik” olmaktan daha çok “kültürel ve siyasal aidiyete, vatandaşlığa ve toprağa dayalı siyasal-kültürel bir kimlik” taşıdığını savunuyor (s.72). Ortak kimlik tartışmaları için yazar, Türk ve Kürt kimlik tartışmalarını birbirinden ayırmaya, etnisite, millet ve egemenlik gibi kavramları yeniden düşünmeye ve bu kavramlara daha esnek anlamlar yüklemeye çaba sarf edilmesi gerektiğini belirtiyor.

Böylesine derin, sorgulayıcı, çok yönlü, meseleyi anlamaya, anlatmaya ve hatta ikna etmeye çabalayan değerli bir çalışma için birkaç eleştirim olacak. “1919 milad” ve “1991 milada dönüş” dönemlerinin temel belirleyicisi uluslararası konjonktür olmasına rağmen yazar bu boyutu layıkıyla incelememiş, hatta yok saymış derssem pek haksızlık yapacağımı sanmıyorum. 1919-22 döneminde eğer ki Kürt meselesinde özerklik gibi haklardan bahsedilmişse, bunda hiç kuşkusuz -yazarın bir kez bile adını anmadığı- Wilson İlkelerinin etkisi vardı. Daha savaş sırasında 1918’de açıklanan bu ilkeler, Müslümanlar da dahil tüm Osmanlı “azınlıkları”na kendi yönetimlerini belirleme hak-

kını tanıyordu ve birkaç yıl boyunca tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı coğrafyasındaki siyaseti (ve sınırları da tabii) belirleyen en temel prensip olmuştur (bkz. E. Manela, 2007). Bu dönemde Kürdistan ilk defa uluslararası sorun oluyor ve de ilk (ve son) defa kurulması yönünde galip Büyük Devletler arasında görüş birliği oluşuyordu. Ankara Hükümeti, Osmanlı Musul’u merkezli bir Kürdistan projesinin az sayıda muhalifinden biri idi. Uluslararası düzlemde Kürt bağımsızlığının tartışıldığı bir sırada, Ankara yetkililerinin Kürtler hakkında otonomi-altı haklar tartışması yapmasını bir gönüllülük değil, kaçınılmazlık olarak değerlendiriyorum. Yani uluslararası bağlam göz önüne alındığında, dönemi yazarın yaptığı gibi sadece iç dinamiklerle açıklamanın bir eksiklik olduğunu düşünüyorum.

Yazar aynı şekilde, 1991 Körfez Savaşı’nın etkisine bir iki cümleyle değiniyor. Bunun nedeni meselenin kamusal alanda tartışılmaya başlamasını izaha çalışırken, iç dinamikleri ön plana çıkarmasıdır. Bu bağlamda, 1991 sonrası söylemsel değişimi “demokratikleşme tezi” ile açıklarken 1987 referandumu ile siyasi yasakların kalkmasını demokratikleşme sürecine örnek göstermekte, ancak aynı yıl “Doğu”da olağanüstü hal ilan edilmesini belirtmemekte ve dikkate almamaktadır. Yazar bu ani değişimi iç gelişmelere bağlamakta ısrarcı davranmaktadır. Kısacası, Batı’nın 1919’da Osmanlı’ya ve 1991’de Ortadoğu’ya yönelik değişen politikasının Kürt sorununun tartışılmasında en büyük etmen olması gerçekliğine

-ne yazık ki- yeterince ve hakkaniyetle yer vermiyor.

Somer'in değerli çalışmasına diğer bir eleştirim ise Musul meselesi hakkındaki görüşleridir. Musul meselesinin kilit rol oynadığı ve bugün dahi yeterince aydınlatılmadığı konusunda hemfikiriz, ancak Ankara Hükümeti'nin Musul politikası konusunda birçok noktada farklı düşünüyoruz. Bu kısa eleştiri hacminde bunu dile getirmem mümkün olmadığından sadece bir maddi hatayı belirtmeden duramayacağım. Yazar, Atatürk'ten iki alıntı yaparak (s.156, bkz. dipnot 69 ve 76), Atatürk'ün "Kürtlerin bölünmesi"ni "sakıncalı" gördüğünü iddia etmektedir. Oysa Atatürk'ün Musul politikası için bir bütün olarak bunu söylemek mümkün olmadığı gibi, Somer'in alıntısını yaptığı iki söyleminden de böyle bir sonuç çıkmamaktadır. İlk alıntıda Atatürk, Kürtlerin bölünmesinden değil, İngilizlerin Musul merkezli "bir Kürt hükümeti teşkil" etmesinden korktuğunu dile getirmekte, ikinci alıntı-

sında ise Atatürk Kürtlerin herhangi bir bölgede çoğunluk oluşturmamasından dolayı sınırın çizilemeyeceğini belirtmekte, yani hiç bir şekilde Kürtlerin bölünmesinin sakıncalı olduğuna dair bir yaklaşımda bulunmamaktadır.

Ancak tüm bu eleştiriler, Somer'in çalışmasının Kürt sorununun siyasal veçhesini anlamamız açısından bizlere sunduğu samimi, sorgulayıcı, çok boyutlu ve zengin içeriğini gölgeleyemez. Türkiye'nin, bölgenin ve yakın gelecekte dünyanın en önemli sorunlarından biri olacak bir konuyu, hem de en kalbinden analize tabi tutmak ancak böyle mümkün olabilirdi. Çalışma, sadece Kürt sorununu değil, Türk siyasetini ve kadim sorunlarını anlamak, iç ve dış siyaset arasındaki organik ilişkiyi değerlendirmek için önemli bir kaynak değerindedir.